Xulosa va takliflar. Umuman olganda, Sharq va G‘arb falsafasi tarixiy rivojlanish jarayonida insonning dunyoqarashi, axloqi va madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan milliy va universal jihatlarni namoyon etadi. G‘arb falsafasi asosan ratsionalizm, ilmiy tafakkur va umuminsoniy qonuniyatlarga tayangan bo‘lsa, Sharq falsafasi axloqiy tarbiya, ma’naviyat va milliy an’analarga ustuvor ahamiyat bergan.

Milliylik va universalizm o‘rtasidagi qarama-qarshilik modernizatsiya jarayonida, ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi. Bir tomondan, global bilimlar va texnologiyalar milliy an’analar bilan uyg‘unlashishi zarur bo‘lsa, ikkinchi tomondan, bu jarayon milliy o‘zlikni saqlab qolish bilan bog‘liq muammolarni yuzaga keltiradi. Shu bois zamonaviy taraqqiyot sharoitida falsafa milliy meros va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasida muvozanatni ta’minlovchi muhim nazariy va amaliy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2023, 5–6-betlar.
(2). Abdullayev R. Sharq falsafasi va milliy qadriyatlar. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2021, 45–48-betlar.
(3). Karimov A. O‘zbek falsafiy merosi, Samarqand, 2019, 12–16-betlar.
(4). Diogen Layertskiy. Yunon falsafasi tarixi. “Athena”, 200, 55–57-betlar.
(5). Ergashev D. Falsafa nazariyasi. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2020, 23–27-varaqlar
(6). Forobiy A.N. (1993). Fozil shahar aholisi haqida. Toshkent, “Fan”.
(7). Ibn Sino. A. (1996). Tib qonunlari. Toshkent, “Fan”.

Raupova Ra’no Soyibovna (Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi)

IBN SINO TASAVVUF FALSAFASIDA “AQL” TUSHUNCHASI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Ibn Sino tasavvuf falsafasida aql (al-ʿaql) tushunchasining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Mutafakkir qarashlarida aql inson bilimining markaziy omili bo‘lib, u tashqi va ichki sezgilardan olinadigan ma’lumotlarni qayta ishlash, umumiy tushunchalar hosil qilish va mavjudotlar mohiyatini anglashga xizmat qiladi. Maqolada aqlning bosqichma-bosqich bilish jarayonidagi roli, faol aql konsepsiyasi hamda aqlning ilmiy va ma’naviy kamolot bilan uzviy bog‘liqligi yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *aql, mantiqiy fikrlash, haqiqat, sezgi, faol aql, ratsional vosita, kamolot, “Al-Isharat wa al-Tanbihat” asari.*

Раупова Рано Сойибовна (научный сотрудник Бухарского государственного университета)

ПОНЯТИЕ “РАЗУМА” В СУФИЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ ИБН СИНЫ

Аннотация. *В данной статье анализируется роль и значение понятия разума (аль-акль) в философии суфизма Ибн Сины. По мнению мыслителя, разум является центральным фактором человеческого познания, служащим для обработки информации, получаемой от внешних и внутренних ощущений, формирования общих понятий и понимания сущности бытия. В статье подчеркивается роль разума в постепенном процессе познания, концепция активного разума и неразрывная связь разума с научным и духовным совершенством.*

Ключевые слова: *разум, логическое мышление, истина, интуиция, активный ум, рациональные средства, совершенство, «Аль-Ишарат ва аль-Танбихат».*

Raupova Rano Soyibovna (Researcher at Bukhara State University)

THE CONCEPT OF “INTELLECT” IN IBN SINA’S SUFI PHILOSOPHY

Annotation. *This article analyzes the role and significance of the concept of mind (al-ʿaql) in the philosophy of Sufism of Ibn Sina. In the views of the thinker, mind is the central factor of human knowledge, which serves to process information received from external and internal sensations, form general concepts, and understand the essence of beings. The article highlights the role of mind in the gradual process of cognition, the concept of active mind, and the inextricable connection of mind with scientific and spiritual perfection.*

Keywords: *mind, logical thinking, truth, intuition, active mind, rational means, perfection, “Al-Isharat wa al-Tanbihat”.*

Kirish. Islom falsafasi va tasavvufiy tafakkur tarixida Ibn Sino aql va ruh munosabatini chuqur tahlil qilgan buyuk mutafakkir sifatida alohida o‘rin egallaydi. Uning falsafiy tizimida aql (al-ʿaql) inson bilimi va ruhiy yuksalishining markazida turadi. Ibn Sino aqlni faqat mantiqiy fikrlash quroli sifatida emas, balki insonni mavjudotlar mohiyatini anglash va ilohiy haqiqatga yaqinlashishga yo‘naltiruvchi kuch sifatida tushuntiradi. Ibn Sino qarashlariga ko‘ra, bilish jarayoni sezgidan boshlanib, aql orqali umumlashtirish va mohiyatga yetish bosqichlaridan o‘tadi. Bu jarayon tasavvufiy ma’rifat yo‘li bilan hamohang bo‘lib, unda

inson ichki bilim va ruhiy kamolotga erishadi. Ayniqsa, Al-Isharat wa al-Tanbihat asarida aql va ruhiy yuksalish o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu sababli Ibn Sinoning tasavvuf falsafasida aql tushunchasini tahlil qilish uning ilmiy va ma’naviy merosini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ibn Sino tasavvuf falsafasida aql tushunchasini falsafiy tahlil qilishda ilmiy bilishning analiz va sintez, retrospektiv tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, dialektik usul, sinergetik usullaridan foydalanilgan.

Natijalar va muhokama. Ibn Sino falsafasida aql (al-ʿaql) inson bilimining markaziy omili bo‘lib, ratsional tafakkur orqali real voqelikni anglashga xizmat qiladi. Aql nafaqat mantiqiy fikrlash vositasi, balki haqiqiy haqiqatni anglashga yo‘naltiruvchi bosqichli jarayon sifatida talqin etiladi. Uning qarashicha, inson aqli tashqi va ichki sezgilardan olinadigan tasvirlarni qayta ishlaydi va umumiy konsepsiyalarni hosil qiladi, shu orqali mavjudotlar mohiyatiga intiladi.[1] Ibn Sinoning fikriga ko‘ra, inson aqli ko‘zi va quloqi orqali kelgan ma’lumotlarni, shuningdek, ichki sezgilar orqali olinadigan hissiy tasvirlarni qayta ishlaydi. Masalan, odam olgan vizual yoki eshitish tajribalarini aqliy jarayonda umumiy tushunchalarga aylantiradi va ularni mantiqiy tizimga soladi. Aql yordamida inson individual hodisalar va obyektlardan universallarni ajratadi.

Yoki, turli daraxtlarni kuzatib, ularning umumiy xususiyatlarini aniqlash orqali “daraxt” konsepsiyasini hosil qiladi. Bu ruhning real voqelikni anglashdagi rolini mustahkamlaydi. Ibn Sinoning qarashicha, aql insonni shunchaki tashqi voqealarni qayd etishdan ko‘ra, mavjudotlarning mohiyatiga intilishga yo‘naltiradi. Masalan, aql yordamida inson biror hodisa yoki predmetning tashqi ko‘rinishidan tashqaridagi sababini va tabiiy qonuniyatlarini anglay oladi.

Ibn Sinoda aql bilim jarayonini qadam-baqadam rivojlantiruvchi vosita sifatida ko‘riladi. Masalan, sezgidan olinadigan xom ma’lumot birinchi bosqich, uni tushunish va umumiylashtirish ikkinchi bosqich, mohiyatga yetish va haqiqiy haqiqatni idrok etish esa oxirgi bosqich sifatida talqin qilinadi. Ibn Sino falsafasida aql inson bilimini shakllantiruvchi markaziy vosita bo‘lib, u tashqi va ichki sezgilarni qayta ishlashga, umumiy konsepsiyalar hosil qilishga, mavjudotlar mohiyatini anglashga, haqiqiy haqiqatni bosqichma-bosqich idrok etishga xizmat qiladi. Bu yondashuv aqlni nafaqat mantiqiy tafakkur, balki ilmiy va falsafiy bilishning asosiy vositasi sifatida ko‘rsatadi va Ibn Sinoning bilim nazariyasidagi markaziy o‘rinni belgilaydi.

Ibn Sino falsafasida faol aql bu odamning bilim olish jarayonini yakunlaydigan tashqi intellektual kuch sifatida tasvirlanadi.[2] Ibn Sinoda faol aql shaxsiy tajriba va sezgilardan olinadigan ma’lumotlarni universallar va mohiyatlarga aylantiruvchi vosita sifatida tasvirlanadi. Masalan, inson bir nechta daraxtni kuzatib, ularning umumiy xususiyatini aniqlaydi va “daraxt” tushunchasiga erishadi. Faol aql bu jarayonni yakunlab, mohiyatni anglashga imkon beradi.

Faol aql yordamida inson tashqi hodisalar va predmetlarning mohiyatiga yetadi. Masalan, turli geometrik shakllarni o‘rganib, ularning umumiy xususiyatlarini tushunish orqali, faol aql bu bilimni abstrakt va mustaqil konsepsiyalarga aylantiradi. Ibn Sinoning qarashlariga ko‘ra, faol aql insonni nafaqat ilmiy, balki ma’naviy anglashga ham yo‘naltiradi. Masalan, ruhiy intilishlar va axloqiy qarorlar faol aql orqali haqiqatga, mohiyatga va ma’naviy mukammallikka yo‘naltiriladi. Faol aql shaxsiy aql faoliyatidan ajralib, mustaqil ilmiy va intellektual harakatga ega bo‘ladi. U insonning idrok qobiliyatini yakunlab, tashqi haqiqat bilan to‘liq uyg‘unlashishga xizmat qiladi. Shu tariqa, Ibn Sino falsafasida faol aql bilim jarayonini y-kunlovchi va uni mohiyatga yetkazuvchi markaziy vosita sifatida qaraladi. U shaxsiy idrok va tajribani umumiylashtiradi, mavjudotlar mohiyatini anglashga yo‘naltiradi, ilmiy va ma’naviy kamolot jarayonlarini yakunlaydi, shaxsiy aql faoliyatini tashqi intellektual kuch bilan uyg‘unlashtiradi. Bu yondashuv faol aqlni Ibn Sinoning bilim nazariyasi va ruhiy-falsafiy tizimidagi markaziy element sifatida belgilaydi.

Islom falsafasida *aql* (al-ʿaql) bu ruhning ratsional vositasi bo‘lib, insonni Haqiqatga (Allohga) bog‘laydigan kuch sifatida talqin qilinadi. Bu tushuncha Ibn Sino qarashlarida ham mavjud bo‘lib, u aqlni nafaqat mantiqiy tafakkur vositasi, balki insonni ma’naviy yo‘nalish va to‘g‘ri yo‘lga yetaklaydigan falsafiy va ruhiy omil sifatida ko‘rib chiqadi[3]. Ibn Sinoda aql ruhning vositasi sifatida insonni tashqi dunyo va ichki sezgilar orqali olinadigan ma’lumotlardan olib, ilohiy haqiqatni anglashga yo‘naltiradi. Masalan, inson ta-

[1] Ibn Sina [Avicenna]. First published Thu Sep 15, 2016. https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/ibn-sina/
[2] Ibn Sina’s Metaphysics. First published Wed Dec 2, 2015; substantive revision Thu Mar 26, 2020. https:// plato.stanford.edu/entries/ibn-sina-metaphysics/
[3] 'Aql.https://en.wikipedia.org/wiki/%27Aql

biatni kuzatib, uning tartibini idrok qilishi orqali Allohning hikmatini va yaratilish mohiyatini tushunadi, bu esa aqlning ruhiy yo'nalishdagi rolini namoyon qiladi.

Aql insonning axloqiy xatti-harakatlarini tartibga soladi. Ibn Sino qarashlariga ko'ra, aql orqali inson sabrlilik, adolat va halollik kabi axloqiy fazilatlarni shakllantiradi, shu bilan u ruhiy mukammallikka erishadi. Aql ruhning bilim olish vositasi sifatida ham ishlaydi. Masalan, inson turli hodisalar va predmetlarni tahlil qilib, ularning mohiyatini anglaydi, bu orqali insonning ilmiy va ma'naviy kamoloti uyg'unlashadi. Ibn Sino falsafasida aql ratsional tafakkur va ruhiy anglashni birlashtiruvchi vosita sifatida qaraladi. Bu uyg'unlik insonni nafaqat ilmiy bilimga, balki ma'naviy haqiqat va Alloh bilan bog'lanish yo'liga olib boradi.

Shu tariqa, Islom falsafasida va Ibn Sinoning qarashlarida aql (al-ʿaql) ruhning markaziy ratsional vositasi sifatida nafaqat mantiqiy tafakkur, balki insonning ma'naviy yo'nalishi, axloqiy qaror qabul qilishi va haqiqatni idrok etishida faol omil sifatida namoyon bo'ladi. Bu yondashuv ruhiy va ilmiy faoliyatni uyg'unlashtirib, insonning ilmiy, falsafiy va ma'naviy kamolot jarayonidagi rolini belgilaydi.

Ba'zi zamonaviy tadqiqotlar aql va ruhiy yuksalish masalalarini Ibn Sino yozgan Al-Isharat wa al-Tanbihat kabi asarlarda o'rganib, aqlni kamolot jarayoni bilan bog'laydi[1]. "Al-Isharat wa al-Tanbihat" asarida Ibn Sino inson bilimini va ruhiy kamolotini bir-biri bilan bog'laydi. Masalan, aql yordamida inson sezgi organlaridan olingan ma'lumotlarni tahlil qiladi, umumiy konsepsiyalar hosil qiladi va shu orqali mohiyatni anglashga intiladi. Bu jarayon ruhning ilmiy va ma'naviy yuksalishi bilan uyg'unlashadi. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, Ibn Sino aqlni ruhni ilohiy haqiqatga yetaklovchi vosita sifatida qaraydi. Masalan, inson tabiatdagi tartib va qonuniyatlarni anglash orqali haqiqatni idrok etadi, bu esa uning ruhiy kamolotiga hissa qo'shadi.

Faol aql tushunchasi ruhiy yuksalish jarayonida aqlning mustaqil va tashqi intellektual kuch sifatida ishlashini ko'rsatadi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, faol aql yordamida inson bilim va ruhiy anglashni birlashtiradi, shu orqali aqliy va ma'naviy kamolotga erishadi. Shu tarzda, zamonaviy tadqiqotlar Ibn Sino falsafasida aql va ruhiy yuksalish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi. "Al-Isharat wa al-Tanbihat" asarida aql bilim olish jarayonini yakunlaydi, ruhiy yuksalishga yo'naltiradi, ma'naviy va ilmiy kamolotning vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu bilan insonni ilmiy, ma'naviy va falsafiy mukammallikka yetaklovchi markaziy element sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Ibn Sino tasavvuf falsafasida aql inson bilimi va ma'naviy kamolotini belgilovchi asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Unga ko'ra, aql tashqi va ichki sezgilardan olingan ma'lumotlarni qayta ishlaydi, umumiy tushunchalar hosil qiladi va mavjudotlarning mohiyatiga yetishga yordam beradi. Bilish jarayoni bosqichma-bosqich rivojlanib, sezgiy idrokdan mohiyatni anglash darajasiga ko'tariladi. Bu jarayon ruhiy yuksalish bilan chambarchas bog'liqdir. Ibn Sinoning faol aql haqidagi ta'limoti bilish jarayonini yakunlovchi va uni universallar darajasiga olib chiquvchi muhim konsepsiya hisoblanadi. Faol aql insonni nafaqat ilmiy bilishga, balki axloqiy va ma'naviy mukammallikka ham yetaklaydi. Shu orqali aql shaxsiy idrok doirasidan chiqib, ilohiy haqiqat bilan uyg'unlashadi.

Muxtasar qilib aytganda, Ibn Sino qarashlarida aql ratsional tafakkur va tasavvufiy ma'rifatni birlashtiruvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv aqlni nafaqat ilmiy bilish vositasi, balki insonni Allohga yaqinlashtiruvchi ruhiy omil sifatida ko'rsatadi. Natijada Ibn Sinoning tasavvuf falsafasida aql tushunchasi insonning ilmiy, falsafiy va ma'naviy kamolotini ta'minlovchi markaziy element sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

(1). Ibn Sina [Avicenna]. First published Thu Sep 15, 2016. https://plato.stanford.edu/archives/ fall2023 / entries/ ibn-sina/

(2). Ibn Sina's Metaphysics. First published Wed Dec 2, 2015; substantive revision Thu Mar 26, 2020. https://plato.stanford.edu/entries/ibn-sina-metaphysics/

(3). 'Aql. https://en.wikipedia.org/wiki/%27Aql

(4). David Bartosch. On the Actuality of Integrative Intellect-Mystical Asceticism as Self-Realization in View of Nicolaus de Cusa, Ibn Sīnā, and Others. 6 July 2024. https://www.mdpi.com/2077-1444/15 /7/819

(5). Kholikov L. Features of international relations in the development of the new Uzbekistan. Deve-lopment of pedagogical technologies in modern sciences. 2023, t. 7, №.10.

(6). Kholikov L. Theoretical foundations of nations and international relations. Science and inno-vation in the education system. 2023, t. 7, №.10.

[1] David Bartosch. On the Actuality of Integrative Intellect-Mystical Asceticism as Self-Realization in View of Nicolaus de Cusa, Ibn Sīnā, and Others. 6 July 2024. https://www.mdpi.com/2077-1444/15/7/819